

Třída dělníků i žen? Proměny chápání genderových vztahů v českém dělnickém hnutí (1870–1914)¹

Jan Mareš – Vít Strobach

Abstract: The paper deals with the changes of meaning of gender relations in the Czech working-class and the forming socialist movement during the period from 1870 to 1914. It focuses on the relationship between the struggle for recognition, i. e. on the critical articulations of a misrecognition as well as on the imagination of ideal social order, and the constitution of mass socialist party. The attention is paid to the roles, which men (or/and masculinity) and women (and/or femininity) should have held.

Keywords: gender, working-class movement, struggle for recognition, socialist party

Úvod

V druhé polovině 19. století se výrazně proměňovala nejen sociální struktura českého dělnického hnutí, ale i jeho kolektivní identita, včetně chápání genderových rolí. V této studii si klademe za cíl sledovat a vysvětlit proměnu veřejně artikulované genderové identity na pozadí boje o uznání² dělnických veřejnos-

1 Za kritické poznámky k textu děkujeme Marku Fapšovi, Rudolfu Kučerovi, Janu Randákovi a dvou anonymním recenzentům časopisu *Střed/Centre*. Tato studie je výstupem projektu specifického výzkumu č. 263101/2011 řešeného na FF UK.

2 Při chápání „uznání“ jako pojmu sociální teorie vycházíme v obecném smyslu z konceptu Axela Honnetha. Ten rozlišuje tři sféry uznání: 1) lásku jako emocionální intersubjektiv-

tí formujících se pod egidou mladočechů a následně socialistů. Nečiníme si nárok postihnout genderový řád v jeho celistvosti, tj. to, jak se genderové vztahy projevovaly na mnoha různých úrovních komunikace a sociálních vazeb. K tomu by bylo nutné rozšířit bádání o široké pole institucí, v nichž se dělníci pohybovali a jež spoluutvářely subjektivní porozumění (mimo jiné) rodových rolí. Soustředíme se na veřejný (politický) dělnický, potažmo socialistický diskurz, tj. typické promluvy utvářející kolektivní identitu členů dělnického/socialistického hnutí, a dále na jejich proměny v posledních čtyřech desetiletích před první světovou válkou.³ Bude nás zajímat, lze-li v tomto kontextu hovořit o alternativě k hegemonnímu buržoaznímu genderovému řádu. Pro naši analýzu jsme vybrali periodika, která byla pro určité období vývoje dělnického hnutí reprezentativní, a – spíše výjimečně – je doplnili o další texty mající v dělnickém/socialistickém prostředí významnější vliv⁴

Nejprve je třeba vyjasnit naše chápání kategorie genderu a na něj navazujícího pojmu genderový řád.⁵ Genderem rozumíme sociálně a kulturně podmíněný konstrukt a zároveň diskurzivní strategii podílející se na produkci moci. Tato strategie je založena na přiřazování vlastností a společenských rolí myšleným genderovým protikladům, jež jsou strukturovány „podél“ biologického pohlaví. Tím vzniká konečný produkt, z pohledu aktérů vnímaná evidence souvislosti přírodního faktu a určitých společenských (genderových) vztahů. Dochází k naturalizaci sociální a historické skutečnosti. Pomocí této diskurzivní strategie tak je, vedle jiných, hierarchicky rozčleňován sociální prostor.⁶

ní vazbu, 2) právo zakládající uznání rovnosti a lidské autonomie a 3) výkon jako formu společenského ocenění. Ve studii se soustředíme na souvislosti politiky genderové identity a artikulování nároků na rovnoprávnost a sociální ocenění. Srov. NANCY FRASEROVÁ, AXEL HONNETH, *Přerozdělování, nebo uznání?*, Praha 2004.

- 3 K dřívějšímu období srov. RUDOLF KUČERA, Páni kamarádi: gender v raném dělnickém hnutí českých zemí před rokem 1848, *Český časopis historický* 4/2009, s. 797–822.
- 4 Tato studie je založena především na rešerši vybraných ročníků *Dělnických novin*, *Dělnických listů*, *Rovnosti*, *Budoucnosti*, *Práva lidu*, *Ženského listu*, *Tělocvičného ruchu*, *Rašple* a *Žumbery*. Výběr periodik byl zvolen tak, aby nejen postihl časovou proměnlivost hlavních tiskových tribun socialistického hnutí, ale rovněž zohlednil i dobově aktuální témata. K tisku českých socialistů přehledně viz MARTIN SEKYRA, Das Tschechische Pressewesen, in: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band VIII/2: *Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, edd. Helmut Rumppler, Peter Urbanitsch, s. 1977–2036, zde zejm. s. 2007–2010, 2023–2026.
- 5 Užijeme-li ve studii českého pojmu rod, pak jej používáme jako synonymní označení.
- 6 Toto pojetí vychází zejména z konceptů JOAN SCOTTOVÉ, viz JOAN WALLACH SCOTT, Gender: A Useful Category of Historical Analysis, *The American Historical Review* 5/1986, s. 1053–1075. Dostupný je též ve slovenské podobě ve sborníku JANA CVIKOVÁ, JANA JURÁNOVÁ,

Spolu s Joan W. Scottovou, Pierrem Bourdieu či například Nancy Fraserovou se domníváme, že se asymetrické genderové vztahy důležitou měrou podílejí na rozdílném ovládnutí materiálních a symbolických statků. Můžeme dodat, že zpochybnění (ustáleného) genderového řádu, tedy celkového souboru genderových vztahů, znamená ohrožení systému, či řekněme existujícího režimu moci.⁷ Jestliže můžeme některé genderové řády v určitém období považovat za hegemonní, jiné lze označit jako okrajové či dokonce subverzivní a explicitně vylučované.

Z osvětského projektu se v buržoazní společnosti 19. století prosadil „komplementární“ a asymetrický genderový řád nahlížející maskulinitu a feminitu jako dva nesouměřitelné principy – neakcentoval rovnost, nýbrž rozdílnost.⁸ Přetrvával v něm rozšířený názor na analogii mezi tělem a duší; zatímco muž naplňoval antický i osvětský ideál harmonie těla a ducha, žena byla považována za bytost disharmonickou (v medicínském diskurzu hysterickou, neurotickou, věčně nemocnou atd.).⁹ Muž byl spojován s kulturou, rozumem, vědou, efektivitou, aktivitou a veřejností, žena s přírodou, citovostí, vírou, pasivitou a soukromou sférou, domácností. Podle tohoto pojetí byly rozčleněny různé prostory, profese, chování (atd.) na mužské a ženské a podle toho také nerovnoměrně společensky oceňovány. Toto rozdělení se promítá do konceptu odděle-

LUBICA KOBOVÁ (edd.), *História žien: aspekty písania a čítania*, Bratislava 2006. V českém prostředí se tomuto článku věnují i další příspěvky DENISA NEČASOVÁ, *Dějiny žen, či gender history? Možnosti, limity, východiska*, *Dějiny – teorie – kritika* 5/2008, s. 81–102 nebo JANA RATAJOVÁ, *Gender history jako alternativní koncept dějin*, in: *Dějiny žen, aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie*, edd. Kateřina Čadková, Milena Lenderová, Jana Stráňáková, Pardubice 2006, s. 33–40.

- 7 Srov. J. W. SCOTT, *Gender*; N. FRASEROVÁ, A. HONNETH, *Přerozdělování*, s. 34n. Pierre Bourdieu píše o „praktických taxonomiích“, které rozdělují sociální prostory na dominantní (mužskou) sféru a sféru podřízenou (ženskou). Tyto taxonomie jsou rozpoznatelné v široké škále institucí a sociálních vztahů od různých druhů „tvrdých“, tedy mužských, a „měkkých“, tedy ženských prací až například po rozdělení ženských a mužských oborů na univerzitě. Nalezení této taxonomie je tedy důležitým bodem v hledání obecných principů a praktikování moci. Srov. PIERRE BOURDIEU, *Nadvláda mužů*, Praha 2000, s. 95.
- 8 DANIELA TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvětské Evropě*, Praha 2010, s. 62–88. Za jeho kodifikované vyjádření lze pak chápat občanský zákoník (1811). K hierarchii pohlaví v něm obsažené srov. MARIE BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005, s. 21.
- 9 LYNN ABRAMSOVÁ, *Zrození moderní ženy: Evropa 1789–1918*, Brno 2005, s. 28n; GEORGE L. MOSSE, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, New York – Oxford 1996, s. 24n.

ných sfér, jenž se pokouší vysvětlit základní kontury transformace genderových identit a jejich vztahů.¹⁰

Na otázku Daniely Tinkové, „do jaké míry se tento model uplatňoval v českém měšťanském prostředí, kde na jedné straně nedokončená modernizace a industrializace vlastně nedovolovaly důslednější oddělení ‚soukromé‘ a ‚veřejné‘ sféry [...] a kde, na straně druhé, vyžadoval nástup nacionalismu a ideologie národního obrození svým způsobem ‚aktivnější‘ (byť omezené) zapojení žen do veřejných záležitostí“,¹¹ nacházíme odpověď u Aleny Šimůnkové.¹² Ta potvrzuje platnost fundamentů oddělených sfér v českém buržoazním prostředí v 30. až 70. letech 19. století. Ve zmíněné době byly ženy podle Šimůnkové národním hnutím chápány jako objekty osvěty. Nemělo jít o proměnu stávající rodové hierarchie, nýbrž o zlepšení jejich „mateřské kompetence“ při výchově dětí, zejména synů, budoucích vlastenců.¹³

Podle některých autorů mohla být stabilita buržoazního genderového řádu na přelomu 19. a 20. století narušena *krizí maskulinity*, jež byla reakcí na komplexní proměnu postavení muže v rodině a ve společnosti. Zakládající studie, pocházející zejména z anglo-amerického prostředí,¹⁴ řadí mezi příčiny krize ekonomickou nejistotu, úpadek otcovské autority, rozvoj ženského hnutí s požadavky rovnoprávnosti a volebního práva a ideu degenerace spojenou se

10 Příčiny této změny jsou nejčastěji hledány v úpadku ekonomického statutu žen, rostoucí specializovanosti kvalifikované práce, nové roli občana (muže), zhodnocení soukromé sféry jako sféry intimity a zázemí vůči okolnímu světu, proměně rodinných vztahů, nyní více založených na emocionalitě, a s tím spojenou novou rolí dětství a mateřství. Blíže k tomuto konceptu D. TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát*, s. 52–56, příp. TÁŽ, „Oddělené sféry“ – tradiční polarita nebo dědictví 19. století?, in: *19. století v nás: Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, ed. Milan Řepa, Praha 2008, s. 458–470. Z dosavadního bádání v českém prostředí srov. ALENA ŠIMŮNKOVÁ, Statut, odpovědnost, láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století, *Český časopis historický* 95/1997, s. 55–107, M. BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách*, Praha 2005 nebo MILENA LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*, Praha 1999.

11 D. TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát*, s. 61.

12 A. ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost, láska*, s. 55–107.

13 Tamtéž, s. 93. Je samozřejmě otázkou, nakolik byla tato konfigurace genderového řádu stabilní a platná v různých společenských třídách a jak se vyvíjela v posledních třech desetiletích 19. století, tj. v době, na niž se tento příspěvek zaměřuje. Tuto otázku ovšem v tuto chvíli musíme opustit.

14 MICHAEL KIMMEL, *Manhood in America. A cultural history*, Oxford 2006; TÝŽ, *The history of men: essays in the history of American and British masculinities*, Albany 2005; ELAINE SHO-WALTER, *Sexual anarchy. Gender and culture at fin-de-siècle*, London 1992.

sociálním darwinismem, která měla jak třídní a rasový, tak právě i genderový rozměr.¹⁵

Také v českém prostředí bývá krize maskulinity nejčastěji spojována s obdobím přelomu 19. a 20. století. Toto východisko lze využít, pokud jasné vymezíme podstatu pojmu krize. Tou spolu s P. Ricoeurem rozumíme „dysfunkci normálního vztahu mezi horizontem očekávání a prostorem zkušenosti“.¹⁶ Pojem krize maskulinity tedy označuje situace, kdy dochází k narušení odpovídajícího (očekávaného) vztahu mezi tím, co má být maskulinita, a mezi sociální zkušeností. Takto stanoveným obsahem pojmu krize se lze vyvarovat oprávněné kritice konceptu krize maskulinity vycházející z moderních psychoanalytických teorií subjektu nebo performativního pojetí identity, upozorňujících na proměnlivost maskulinních norem souvisejících s dynamikou sociálních a psychologických procesů.¹⁷ Mimo hlavní otázky stanovené výše, se na okraj pokusíme poukázat na předpoklady tohoto fenoménu i v kontextu dějin socialistického hnutí.

„Za národ a svobodu, za práci a osvětu.“¹⁸

Počátky dělnického hnutí viděné genderovou optikou

Již dříve si historikové povšimli úzké souvislosti mezi vývojem nacionalistických hnutí a utvářením prvních dělnických veřejností, které se teprve postupně, v českém prostředí mnohem později než například v Německu, emancipovaly z vlivu národních vůdců.¹⁹ Dělníci se v první fázi utváření dělnického hnutí představovali jako pevná součást národa. Jejich pozice v národně-liberálním

15 E. SHOWALTER, *Sexual anarchy*, s. 7. Jako další příklady krize maskulinity bývají uváděny salonní osvětská kultura Anglie a Francie v pozdním 17. a 18. století, vznik organizace Freikorps v době Výmarské republiky či reakce mužů v USA na neúspěch ve vietnamské válce. Viz CLAUDIA OPITZ, *Un-Ordnung der Geschlechter: Einführung in die Geschlechtergeschichte*, Tübingen 2005, s. 83–84; THOMAS KÜHNE, *Männergeschichte als Geschlechtergeschichte*, in: *Männergeschichte – Geschlechtergeschichte: Männlichkeit im Wandel der Moderne*, Hg. Von Thomas Kühne, Frankfurt am Main 1996, s. 16–17.

16 PAUL RICOEUR, Je krize jevem specificky moderním?, in: *Pojem krize v dnešním myšlení*, ed. Jiří Pechar, Praha 1992, s. 42.

17 Blíže k námitkám viz JOHN TOSH, What Should Historians do with Masculinity Reflections on Nineteenth-century, *History Workshop Journal* 1/1994, s. 193 nebo C. OPITZ, *Un-Ordnung der Geschlechter: Einführung in die Geschlechtergeschichte*, Tübingen 2005, s. 83–84.

18 Název článku z periodika *Dělnické listy* 19. 1. 1872, s. 11–12.

19 ZDENĚK ŠOLLE, *Socialistické dělnické hnutí a česká otázka 1848–1918*, Praha 1969, s. 5n; HANS MOMMSEN, *Arbeiterbewegung und Nationale Frage*, Göttingen 1979, s. 81n.

diskurzu byla ovšem dvojaká. Jako abstraktní kolektiv byli reprezentováni jak pasivně, v pozici objektu (dělníci měli být kultivováni pro své i národní dobro rozšiřováním vědomostí, mravním zdokonalením atp.),²⁰ tak jako aktivní aktéři (upřímně horliví, podnikaví a svorní dělníci).²¹ Nacionalismus se v dělnickém hnutí projevoval ve dvou protichůdných rovinách: na jedné straně jako integrační, „nadtřídní“ diskurz vylučující specifické formy uznání odporující „národním zájmům“, na straně druhé právě jako diskurz uznání dělnických zájmů. Přijetí integračního nacionalistického diskurzu tedy umožňovalo artikulaci určitých nároků spjatých mimo jiné s přerozdělováním (v této době se jednalo hlavně o zkrácení pracovní doby a zvýšení mzdy) a zároveň explicitně formovalo dělníka jako subjekt buržoazního řádu.²²

Obě polohy nacionalismu se ve své typické podobě objevují v souvislosti se stanovením přítele a nepřitele českých dělníků. Na jedné straně stojí továrník, jenž dělníky chápe, pečuje o ně a spolu s nimi vykonává záslužnou práci pro vlast a národ. Vůči dobrému českému vlastenci, potažmo vůči českému průmyslu, odmítají dělníci kolektivní akci (stávkou) jako nepřipustnou, pokud by jej mohla poškodit. Naopak továrník „cizinec“ se, se zřejmým apriori, staví proti dělníkům a odhaluje kontrast mezi dobrými členy národa a těmi ostatními.²³ Dobrým vlastencem mohl být jen ten, kdo k zájmům dělníků přistupoval vstřícně. Neuznání oprávněnosti nároků na výši mzdy, pracovní dobu atp. předznamenávalo výtku z porušení „svornosti v českém národě“ a útok na konkrétní vlastníky průmyslových závodů. Takovým jednáním, zaviňujícím rozkol, se podnikatel vystavil hrozbě vyloučení ze společnosti (dobré, české, národní). Diskurzivní (nacionalistickou) praktikou vyloučení bylo srovnání českého podnikatele s jasně odsouzenímhodným a nečestným jednáním „přirozených a zarytých nepřátel“ české věci (židů, Němců).²⁴ Ve srovnání s nimi, tedy s těmi, kteří jednají podle, nespravedlivě a v každém případě nepřátelsky, musel dobrý Čech vykazovat „normální“ a zároveň vyžadované vlastnosti a způsoby chování, odpovídat identitnímu modelu, k němuž, jak záhy uvidíme, patřil i ideál ctnostného muže.

20 Politické zásady a skutečnost, *Dělnické noviny* 7. 7. 1870, s. 5; Ruch v dělnictvu, *Dělnické noviny* 7. 9. 1870, s. 45–46. Zprávy domácí i cizí, *Dělnické noviny* 7. 10. 1870, s. 74.

21 Dopisy, *Dělnické noviny* 22. 7. 1870, s. 15; Co nového?, *Dělnické noviny* 22. 8. 1870, s. 34; Zprávy domácí i cizí, *Dělnické noviny* 7. 7. 1870, s. 7.

22 „Vítězství Vás nemůže minouti, když stojí při Vás národ Váš a spravedlivost věci Vaší, a proto: Na zdar zkrácení pracovní doby!“ Zkrácení pracovní doby, *Dělnické listy* 5. 7. 1872, s. 117–118.

23 „První, bratří, odbyl nás cizinec! Že žádný Čech tak neučinil, naplňuje nás, české dělníky, radostí a nemalou hrdoostí! Ano, odbyl nás cizinec!“, *Dělnické listy* 1. 3. 1872, s. 46–47.

24 Zkrácení pracovní doby, *Dělnické listy* 15. 3. 1872, s. 53.

Ideální muž, ztělesňovaný některými předáky a členy dělnického hnutí, byl charakterizován tím, co můžeme obecně považovat za občanské ctnosti, tj. vlastnostmi jako poctivost, důvěryhodnost, odhodlanost, vytrvalost a ráznost při plnění povinností, dále pak vzděláním a vystupováním na veřejnosti.²⁵ Narozdíl od ženy je definován svou schopností si tyto ctnosti osvojit.²⁶ Pro náležitou a úspěšnou participaci na správě věcí veřejných je třeba, „aby se vzdělal, aby přišel k vědomí vlastní hodnoty a ceny, aby se přestal považovati co pouhý nástroj vůle cizí – neboť jen v uvědomění jest síla“.²⁷ Reprezentace autonomie (sebevědomí a síly) představuje jeden z fundamentů buržoazního hodnotového řádu. Muž je představen coby stávkující, shromažďující se, protestující, vznášející požadavky, vyjednávající s továrníky atd. – vystupuje jako aktivní subjekt.²⁸

Opravdového muže činí z českého dělníka láska k vlasti a práce, potažmo výkon jako míra odvedené (tvrdé, poctivé, čestné) práce. Práce také „mravně povznáší“ a slouží k prokázání maskulinních ctností jako ráznost, statečnost, sebevědomí, pevný charakter aj. Jako kategorie sebeocení je transformována do dobrého pocitu, povznešení z čestně nabytého majetku; jde více o samotný účel než prostředek k „vyšší cílům“.²⁹ Z této figury jsou odvozeny

25 „Řádný muž, povahy zřejmé, nemusí se nikdy tajně skrývati, on vždy ve veřejnosti poví, co smýšlí, nejinak než co poctivý člověk.“ Dopisy, *Dělnické noviny* 22. 8. 1870, s. 40; „[...] žádá, by valná hromada zvolila sobě tedy muže, důvěry své hodné, v přijaté povinnosti vytrvalé a rázné.“ Valná hromada „Kroje“, krejčovského odboru „Oulu“, *Dělnické noviny* 22. 8. 1870, s. 39; Dále pak např. Dopisy, *Dělnické noviny* 22. 9. 1870, s. 62, nebo Slavnostní svěcení samostatné budovy Slabeckého „Oulu“, *Dělnické noviny* 22. 9. 1870, s. 49. Obecné, žádoucí ctnosti můžeme vyčíst z článků oslavujících památné hrdiny dělnického hnutí, např. Dr. František Cyril Kampeš, *Dělnické listy* 21. 6. 1872, s. 107–108.

26 Důležitost občanské zdatnosti dokládá i všudypřítomný odkaz na heslo „rovnost, svornost, volnost“ odkazující k tradičním hodnotám liberální společnosti.

27 *Dělnické noviny* 7. 9. 1870, roč. 1, čís. 5, s. 46: Ruch v dělnictvu.

28 Typická reflexe politických dělnických schůzí zmiňuje pouze mužské osazenstvo: „[...] nejpatrištnější důkaz, že u dělnictva, a sice u dělnictva intelligentního, které tu bylo zastoupeno od stříbrošedého starce až k mladíkovi s růžemi na lících, všeho možného účastenství došlo.“ Valné shromáždění, *Dělnické listy* 19. 7. 1872, s. 127–129. Podobně ze zpráv různých dělnických spolků (besed atp.) vyplývá účast pouze mužská, do orgánů voleni jen muži, srov. *Dělnické listy* 1. 3. 1872, s. 43–46.

29 Za národ a svobodu, za práci a osvětu!, *Dělnické listy* 19. 1. 1872, s. 11–12. Práci nabude dělník „[...] mužnosti, sebevědomí, statečné ráznosti a směrem tím odchová pak co řádný, statný muž i dítky své – co pokolení nové, lepší.“ K tomu pak standardně přistupuje práce pro národ a rodinu. „Dělník vzdělaný jest si v plné míře vědom, že jediným pramenem jeho blaha, jeho spokojené rodinné domácnosti a štěstí celého národa – může být a skutečně jest jenom práce.“ Tamtéž.

všechny ostatní atributy dobrého života i charakterové vlastnosti. Společně s Maxem Weberem můžeme mluvit o osvojování práce jako „životního ideálu“ moderní buržoazní společnosti.³⁰

Až na základě dobře vykonávané práce má český dělník požadovat ocenění (uznání) a (občanská, sociální) práva. Výkonná, čestná a emancipující práce je podle velké většiny textů jasně vyhrazena pouze a jedině muži.³¹ Je to také především muž, kdo živí rodinu. Sebeocenění dělníka odpovídá tomu, co je slovy Axela Honnetha „[...] definováno na pozadí hodnotového měřítká, jehož normativním vztažným bodem je hospodářská činnost ekonomicky nezávislého měšťanstva tvořeného muži.“ Dané pojetí výkonu je zároveň tím, čemu „[...] padají za oběť celé sektory jiných činností, které rovněž požadují reprodukci (jako například práce v domácnosti).“³²

Role ženy se většinou vyčerpávala předvedením utrpení – často utrpením oběti těžké tovární dřiny, kvůli níž nebyla schopna zastávat svůj hlavní úkol (starost o rodinu, děti).³³ Je patrné, že použitím této figury doprovázené figurou trpících dětí bylo dokreslováno obecně špatné postavení dělníků a zdůrazňovány jejich požadavky. Práce žen a dětí v továrně byla charakterizována jako nemravná či mravy (rodinu, ducha, tělo atp.) ničící. Vzhledem k tomu měli čeští dělníci žádat její zákaz nebo alespoň omezení. Továrnu chápali jako výhradní prostor silného a odolného muže, do níž žena nepatří.³⁴

Zároveň s požadavky regulace ženské a dětské práce docházelo k utvrzování ženina místa v soukromé sféře rodiny; rodina se stala emblematickou redukcí ženy. Dělníkovi měla rodina být místem odpočinku, regenerace a zároveň rozkvětu duševních schopností poté, co vykonal své povinnosti v práci a ve veřejné sféře.³⁵ Objevovaly-li se ve veřejném prostoru ženy, pak především na různých dělnických zábavách, v roli zpěvaček, deklamátorek, organizátorek akcí pro děti. Jako matky, kmotry či družičky světící prapory dělnických organizací vyjadřují sakrální, čistý a neposkvrněný rozměr feminity, neboť při těchto rituálech symbolicky zastupovaly kněžskou autoritu.³⁶ S tímto způsobem re-

30 MAX WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 2009, např. s. 221.

31 Za národ a svobodu, za práci a osvětu, *Dělnické listy* 19. 1. 1872, s. 11–12.

32 Viz N. FRASEROVÁ, A. HONNETH, *Přerozdělování*, s. 183.

33 Dělnická matka, *Dělnické listy* 15. 3. 1872, s. 53–54, Nepřátelé dělnictva, *Dělnické listy* 19. 7. 1872, s. 129–130.

34 Srov. *Dělnické listy*, 15. 3. 1871, s. 51; *Dělnické listy*, 21. 6. 1872, s. 112–113.

35 Pomocníci kovářští, *Dělnické noviny* 7. 10. 1870, s. 74.

36 „Po té vystoupila matka praporu, paní Václavíková, a zatloukla první hřeb s heslem ‚Bohu, vlasti a národu‘; kmotra paní Barochová ‚Osvětou k svobodě‘; kmotra paní Hartigová ‚Rovnost,

prezentace ve veřejné sféře se pojí i filantropická, charitativní činnost, která je jediným možným vyjádřením jejich vzájemné solidarity.³⁷

Jak bylo naznačeno výše, kolektivní identita českých dělníků nebyla založena jen na liberálních osvěcenských hodnotách předpokládajících existenci člověka (přesněji muže) jako individua obdařeného rozumem, jenž mu umožňuje nabytí občanských práv, ani pouze na tvrdé práci. Čeští dělníci byli líčeni jako pevná součást národa, někdy dokonce jako jeho zvláštní, „nejobětavější třída“. Jako ti, kteří nezištně, šlechetně, obětavě a s bratrskou láskou pomáhají národu ve zlých dobách. Jejich jednání mělo dokazovat nedoceněnost ze strany národní společnosti: „V době nynějšího neštěstí zazářily bohaté ctnosti lidu našeho v lesku nejskvělejším a především ta třída, živící se denním výdělkem mizerným svých, dělnictvo naše, ten chudý náš lid – osvědčil se nejskvělejší ryzostí, bodrostí a ušlechtilostí povahy. To dělnictvo, jež doposud všude bývá odstrkováno a do té chvíle zbaveno jest skoro všech práv občanských, – právě třída ta dokázala, že má pravý pojem o bratrství, o lidskosti.“³⁸

Vidíme, že specifická hodnota mužů-dělníků je v kontextu bojů o uznání dotvářena zdůrazněním lásky k národu jako zvláště ceněné ctnosti. Na odvrácené straně nalézáme „boháče“ pomáhající národu nečestně, pouze naoko – „aby se neřečko“. Majetná vrstva tedy přinejmenším implicitně zmíněnou ctnost postrádala.³⁹ Český národ byl v symetrické shodě s touto diskurzivní strategií představován jako hrdý, a/protože chudý národ – dělníci pak jako jeho předvoj.⁴⁰

volnost a bratrství; slečna Veverova jménem družiček ‚Činností k práci – rovností k svobodě‘ [...]“ Hesla mužů kontrastují s nadčasovou sakrálností a jsou vyjádřením pokroku a aktivity, ba až agrese: „[...] p. Karel Hartig jménem měšťanské besedy ‚Když vytrváme, zvítězíme‘; zástupce řemeslnické besedy ‚Prací ku oslavě vlasti‘ [...]“; p. Otto ‚Vlastní síla povznese‘ [...]“; zástupce pozlaccovačů a zlatotepců ‚Prací služ vlasti‘; předseda spolků zednických z Prahy a okolí p. Pelc ‚Svornost staví, nesvár boří‘; p. Arnošt Pelant ‚Budme demokraty, jak nás Žižka učil, a pak nepodlehne, byť nás kdo chtěl mučit‘ (Bouřlivě nepodlehne!); zástupce komínků ‚V srdci oheň, v páži sílu‘ [...]“; zástupce Sokola Hořovického ‚Hodný Čechu, trp a plať, kladivem to mlať‘. [...] zástupce besedy Smíchovské pronesl krásné heslo ‚Co láskou k vlasti tuženo, to zmůže české rameno‘; zástupce spolků venkovských ‚Soužíme se, trápíme se, nedáme se‘“ Svěcení praporu dělníků zednických, *Dělnické noviny* 7. 10. 1870, s. 71. K obecné symbolice ženy jako tradice a mužů jako pokroku viz G. L. MOSSE, *The Image*, s. 9. Dále pak srov. *Dělnické listy* 15. 3. 1871, s. 59; *Dělnické listy* 21. 6. 1872.

37 Zprávy domácí a cizí, *Dělnické listy* 22. 8. 1870, s. 38.

38 Všichni za jednoho a jeden za všechny!, *Dělnické listy* 21. 6. 1872, s. 108–109.

39 Tamtéž.

40 Tento typ promluvy je zachytitelný v dělnickém hnutí během celých 70. let, postupně jsou ovšem nacionalistické prvky diskurzu upozaďovány. Srov. Z. ŠOLLE, *Socialistické dělnické hnutí*, s. 14.

S tím, jak český národ v očích dělnictva ožíval a emancipoval se, začal nabývat i maskulinní příznakovosti. „Statečnost a probudilost“ národa se neobešla bez nutnosti „získati oné vojenské uvědomělosti, která jediná ještě v našem věku zázraky činí“, protože „ne pouze pěstěmi, nýbrž hlavně vojenskou svědomitostí vítězit lze“.⁴¹ Vojenský list, příznačně pojmenovaný *Žižka*, jasně deklaroval, že „jen tam blahobyť pojištěn, kde jsou mužové, kteří jej nejen vybojujoví, ale i obhájití dovedou“.⁴² S figurou obrozeného národa tedy povstává i dělník, muž a bojovník, jehož schopnosti jsou explicitně spojeny s charakterem celého národa. Vedle *boje* se v analyzovaném diskurzu nejčastěji objevuje figura *lásky*.⁴³ Láskou a připraveností k boji si dělníci nárokovali společenskou solidaritu a překonání strukturálního zneuznání své sociální třídy. Ovšem ani láska nebyla genderově neutrální, neboť dominantně reprezentovala „bratrský vztah“ – jak na národní, tak partikulární, tj. dělnické úrovni – a nesla v sobě redukci solidárního společenského jednání na muže.

Národní dělníci a feministky

Na počátku 70. let se zároveň setkáváme s poměrně intenzivní agendou spadající pod dobový termín „ženská otázka“. Známé spisovatelky českého ženského hnutí přispívaly články o postavení ženy v zaměstnání a rodině. Skrze tyto teoretické texty můžeme sledovat (buržoazní) genderovou hierarchii.⁴⁴ Ideální žena byla v člancích tehdejších předních dam českého ženského hnutí líčena jako tichá, způsobná, pilná, moudrá, skromná, společenská, ale na domácí povinnosti nikdy nezapomínající bytost. Nedošlo k odmítnutí „přirozeného místa“ ženy v rodině. Naopak, zdůrazňovala se její pečovatelská úloha při vytváření láskyplného prostředí spokojené domácnosti sloužící muži k odpočinku po práci.⁴⁵ Přímo diabolizovanou se stala její práce v továrně, neboť tovární dělnice se z nedostatku času nemůže starat o rodinu, a tím dochází nejen k rozkladu rodiny, ale v důsledku toho i národa (v duchu hesla „rodina je základ národa“).⁴⁶

41 *Dělnické noviny* 22. 9. 1870, s. 61.

42 *Dělnické noviny* 7. 10. 1870, s. 76.

43 *Dělnické noviny* 7. 9. 1870, s. 48.

44 K vlivu žen české buržoazie na dělnické hnutí v 60. a 70. letech (zakládání ženských dělnických spolků aj.) srov. BLANKA SOUKUPOVÁ, *Ženská otázka a české dělnictvo* (Praha 1867–1881), in: *Žena v dějinách Prahy. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies* 1993, edd. Jiří Pešek, Václav Ledvinka, Praha 1996, s. 253–262.

45 Dělnice v továrnách, *Dělnické listy* 5. 1. 1872, s. 3–4.

46 „Hlas srdce dusí hukot strojů, – hlas citu přehluší hvízdnutí tovární, který jako přísný neuprositelný soudce vyhání ji z klidného domova – od kolébky nemluvněte [...]“ Děti ztrátou matky

Vedle toho ovšem národně-liberální feministky označily práci za povinnost pro všechny, tedy i pro ženy, a jako to, co ženě dává eventuální možnost na nabytí stejných (tj. občanských) práv, vyhrazených dosud jen mužům. Přístup k placené práci byl ospravedlňován existenční nutností (svobodné ženy, vdovy). Tradičním symptomem analyzovaného diskurzu je legitimizace práce ženy pomocí národních zájmů: Budou-li ženy považovány jen za ty slabé „chvějící se rostliny“, tak se podle článku Žofie Podlipské dočkáme „pokolení zženštilého, slabého, třesoucího se při každé ráně osudu, již odolat nemělo by síly. Jaké matky, takový národ!“⁴⁷ Pilně pracující a sebevědomá žena se mohla dokonce povznést i nad (nemravného – lenivého, zhýralého atp.) muže.⁴⁸ Za jistých okolností tedy mohla sebe i svou rodinu živit i ona. Přes zjevnou opatrnost formulací a opakující se zdůrazňování společenské pozice ženy jako láskyplné pečovatelky a vychovatelky dětí chtěly emancipátorky osvobodit a zrovnoprávnit ženu (výkonnou, cílevědomou) prací a osvojením občanských, buržoazních ctností. Na sociální ocenění domácích prací jako ekvivalentu výdělečné práce však ještě nepomyslely.

Celkově lze počáteční konfiguraci genderového řádu chápat jako přiléhající k národně-liberálnímu rámování dělnického diskurzu. Jemu odpovídá i strukturace a hierarchizace genderového řádu, který do značné míry vychází z norem buržoazní kapitalistické společnosti a z imaginace oddělených sfér. Mužství bylo jednak definováno výkonnou prací a schopností muže uživit sebe a svou rodinu, jednak aktivním vystupováním za dělnické a národní požadavky. Muž ztělesňoval harmonický průnik racionálního apelu liberalismu a emocionálního nacionalismu.

strádají fyzicky i duševně, proto je lepší chudá domácnost, ale mateřská péče. „Základem blažené domácnosti jest mír, čistota, pořádek.“ Nad tím pak vládne láska, jen v takovém domově si muž odpočine po práci. Viz Dělnice v továrnách, *Dělnické listy* 5. 1. 1872, s. 3–4.

47 Ženská výdělková činnost, *Dělnické listy* 1. 3. 1872, s. 40–41.

48 Srov. Sara Martinova, těšitelka uvězněných, *Dělnické listy* 7. 6. 1872, s. 97–99; jedná se o příběh z knihy L. Šimáčkové: LUDMILA ŠIMÁČKOVÁ, *Vynikající ženy mimo rodinný kruh*, Praha 1872, kterou *Dělnické listy* doporučovaly k četbě. V předmluvě této knihy autorka zmínila, že není „[...] o tom žádné pochybnosti, že těžištěm činnosti ženské jest rodinný kruh. V něm ženě kyne rozsáhlé pole blahodějně působnosti odchováním příštího pokolení ke skutkům chvalným a vynikajícím na oslavu národa a vlasti a ke cti veškerého lidstva.“ Protože ale některé ženy nemohou docílit rodinného štěstí a jiné si přejí samostatnost, chce podat pro ponaučení příběhy žen, které to „někam dotáhly“ – většinou v tzv. pečovatelských profesích (ošetřovatelky, vězeňské vychovatelky, lékařky), ojediněle se objeví umělkyně. Většinou jde o ženy z „lepších kruhů“, které se ale vypracovaly vlastní pílí (prací) a vlohami (viz Tamtéž). Příběh ženy původem a pak znovu z donucení pilné dělnice živící svého muže (zhýralého prince francouzského), který přišel na buben, *Dělnické listy* 5. 7. 1872, s. 123.

Právě veřejná deklarace a zdůrazňování lásky a věrnosti ve vztahu k vlasti a národnímu společenství ovšem posouvalo obsah maskulinity do nové polohy ve veřejném prostoru, resp. doplňovalo typické atributy buržoazní mužskosti (dominance, síla, aktivita, efektivita, samostatnost). Viděli jsme ale také, že „národní zájmy“ stály v českém prostředí u zrodu prvních artikulací ženských kolektivních zájmů. Po splnění určitých podmínek by se díky práci pro národ a následnému získání občanských práv dostala (z pohledu národně liberálních feministek) žena muži fakticky naroveň. Národně liberální politický jazyk se zde ukazuje nejen jako diskurz uznání mužů-dělníků, ale i žen a zároveň do značné míry zpochybňuje rozdělení sfér, na němž byl asymetrický model genderu založen. Práce (placená) „je ohrožena“ ztrátou své výhradně maskuliní konotace a stává se prostředkem ženské emancipace, jež je naopak podmíněna schopnostmi ženy splňovat platný normativ ekonomické výkonnosti. Požadavky uznání zvláštních ženských zájmů, potažmo specifických forem (ženského) výkonu zůstávaly mimo emancipační diskurz.

70. a 80. léta: Gender a třídní boj v počátcích socialistického hnutí

Další analýza se bude týkat dělnického hnutí formovaného pod vlivem socialistických myšlenek, potažmo politického jazyka třídní identity. Na dalších řádkách – a rovněž na proměnách genderového řádu – bude patrné, jak hlubokou proměnou tento diskurz a celé hnutí procházely v poslední třetině 19. století.

Od poloviny 70. let docházelo v dělnickém prostředí k přehodnocování pohledu na společenskou realitu, nacionalismus, charakter práce a také na postavení muže a ženy ve společnosti a rodině. Dělníci-socialisté se během 70. a 80. let učili tyto a další otázky řešit metodou třídní analýzy, od politiky dělnických zájmů jako zájmů jedné z vrstev národa, případně jako vůdcí či nejčestnější vrstvy národa se postupně přesunuli k politice mezinárodní třídy proletariátu. Namísto individuálního výkonu a práce dělníků pro solidární národ prosazovali radikální změnu celkové společenské a ekonomické struktury. Působil na ně vliv německých socialistů (Lassal) a později hlavně marxistů. Toto teoretické vědění ale do veřejného socialistického diskurzu pronikalo velmi postupně a neutřídně; samo navíc procházelo fundamentálními proměnami.⁴⁹

49 Obecně k socialistickému hnutí v této době srov. Z. ŠOLLE, *Socialistické dělnické hnutí*; H. MOMMSEN, *Arbeiterbewegung*; z novějších prací srov. LUKÁŠ FASORA, *Dělník a měšťan: Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*, Brno 2010.

Velmi záhy došlo k vymezení se proti „emancipátorkám“, jak říkaly socialisté dámám z „vyšších kruhů“ vznášejících požadavky na uznání ženských práv.⁵⁰ Na jejich kritice se dají docela dobře pozorovat obecnější proměny celého diskurzu. Nový pohled na ženskou emancipaci měl být veden skrze skutečnou situaci dělníků – proletářů. Zrovnoprávnění podle představ buržoazie je pochopeno jako přetvářka, jako získání práv, která také ženu dělníka donucují žít v každodenním boji o živobytí. Nabízená „občanská práva“, čteme v socialistickém listu, jsou horší, než práva otroka či nevolníka ve středověku.⁵¹ Za ovládnutím dělníků pod panstvím kapitalismu byla rozpoznána válka, jejíž jednou z front byl právě vztah mezi mužem a ženou, potažmo rodina, a jež byla ze strany „kapitálu“ vedena mimo jiné zbraní (buržoazní) ženské emancipace rozbíjející dělnickou rodinu a ochuzující dělníka o mzdu (žena je přijímána do továren jako levnější pracovní síla). Tuto válku za samotnou existenci musí nicméně nutně vést muž mající podle socialistů více fyzických a duševních sil: „Muž patří vpřed, ne žena! Nynější časový boj není bojem za právo, nýbrž bojem za existenci. Protivníci nepotýkají se zde jeden s druhým, to jim není možným, neboť vítězství jednoho není toliko porážkou, – ne, ono jest zničením druhého.“⁵² Zkrátka, ženská konkurence byla pochopena jako součást kapitalistického vykořisťování. Podíváme-li se do programových dokumentů sociální demokracie ze 70. a 80. let, zjistíme, že „ženská otázka“ je v nich v podstatě omezena na požadavky regulace ženské práce.⁵³

Politická práva ženy nejsou odmítána jako taková, ale v dané situaci je její role hlavně v tom, aby muže pobízela k boji. Na povrch přitom vyplouvala slova o ženské konkurenci v souvislosti s kritikou morálního a fyzického úpadku

50 Srov. K otázce ženské, *Budoucnost*, 5. 2. 1875, s. 1; *Tamtéž*, 19. 7. 1876, s. 1–2; Práce žen při živnostech a moderním průmyslu, *Tamtéž*, 3. 8. 1876, s. 1–2.

51 K emancipaci žen, *Budoucnost*, 14. 3. 1875, s. 1–2.

52 *Tamtéž*.

53 Pokud bychom sledovali pouze chápání ženských práv v oficiálních programových dokumentech socialistů a rovinu veřejných politických požadavků, zjistíme, že se 70. a 80. léta projevují jen nepatrnými změnami. K porozumění proměn diskurzivně utvářených genderových vztahů musíme ovšem sestoupit poněkud hlouběji do útrob socialistického jazyka. Programové dokumenty viz PETR PROKŠ (ed.), *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*, Praha 1999. K programům socialistů a „ženské otázky“ také srov. DANA MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*, České Budějovice 2007, s. 15n. Tato kvalitní studie se s našimi interpretacemi rozchází, pokud jde o hodnocení diskurzu socialistických žen (viz dále).

dělnické rodiny. „Žena dělníková patří do rodiny, a ne do továrny a dítko jeho do školy, a ne do smrdutých místností továrních, kde útlý organismus jeho musí býti rozrušen a kde propadnouti musí i zkáze morální...“⁵⁴ Muž vede boj proti kapitalismu i kvůli tomu, že ženiny city „pohřbeny byly v páře a kouři našich továren, že řádnou hospodyní, vychovatelku dítek, vyrvala kruhu domácímu.“⁵⁵ Neměnné rozdělení sfér – a to i z perspektivy kýženého cíle, socialistické společnosti – je přitom zřejmé a na mnoha úrovních dochází spíše k jeho utvrzování.⁵⁶ I tam, kde bylo kritizováno podmanění ženy mužem, podřízení „rodinnému krbu“ na základě „mužských zákonů“, dochází k ocenění ženy kvůli připsaným ženským atributům jako soucit, soustrast, jež jsou postaveny do kontrastu s mužskými vlastnostmi a posilují představivost rozdělených sfér.⁵⁷ Vyrocené formulace striktní genderové hierarchie se později v 90. letech poněkud otupí a přenesou na odlišnou rovinu (viz dále).

Proplétání třídního boje s představou rozdělených sfér a s tzv. přirozeným postavením muže jako silného válečníka a ženy jako matky a manželky je pro 70. a částečně i pro 80. léta symptomatické.⁵⁸ Výkonná práce přestala být chápána jako součást budování lepších zítřků pro národ či jako hodnota sama o sobě automaticky zaručující společenské ocenění. Třídní analýza a vykořisťování (později artikulované pomocí marxismu a teorie o nadhodnotě) vysvětlují práci jako to, čím se jedinec nejen stává důstojným člověkem, ale zároveň to, čím je v období kapitalistického panství zotročen. Nelze ale tvrdit, že by ze socialistického diskurzu mizela figura mužské, tvrdé (a hrdé) práce. Naopak, toto pojetí bylo právě ve fázi utváření socialistického hnutí a formování radikálního diskurzu třídního boje zdůrazněno. Triáda třída – boj – (mužská, tvrdá) práce se stala jednou z jeho nejtypičtějších konfigurací.

V některých textech docházelo přímo ke glorifikaci práce silných mužských paží zajišťujících obživu ženě a dětem. Tato práce nyní zároveň pomáhala

54 Veřejná schůze, *Budoucnost* 26. 1. 1882, s. 11–13.

55 Tamtéž.

56 Kritika morálního úpadku i potvrzování rozdělených sfér se i přes aplikaci třídní kritiky mohly zintenzivnit. Emancipace žen byla vedena touhou po rovnoprávnosti, která ovšem v dané situaci vyhovuje snahám kapitalistické třídy. Ženy berou mužům práci, muž si nemůže kvůli nedostatku práce (mzdy) založit rodinu. „Proto musíme hájiti vždy zásadu, by muž zůstal vyrábětelem, opatrovatelem životních potřeb, žena pak by zůstala spravovatelkou domácnosti, vychovatelkou dítek.“ Práce žen při živnostech a moderním průmyslu, *Budoucnost* 3. 8. 1876, s. 1–2.

57 Ejhle žena – člověk!, *Budoucnost* 12. 1. 1882, s. 1–2.

58 Srov. též Ženy a dělnické hnutí, *Budoucnost* 19. 1. 1876, s. 1–2.

stanovovat hranici mezi nepřátelskými tábory třídního boje. „Člověk cítí v sobě sílu a také hrdost naproti těm, kteří svůj majetek, svůj statek, ovoce práce své, ne sobě nýbrž někomu jinému přisvojují. Jak vysoko stojí sobě, obyčejný dělník naproti tomu člověku, který sice svoji rodinu také dobře živí, ale penězi, které zdědil neb vytěžil. Jak pohrdlivě může dělník jemu říci: Já živím milou žínku a dítky prací svou a co mám, jedině ruce mé utvořily.“⁵⁹

Při reflexi ženské práce se na stránkách periodik objevily projevy zneuznání některých druhů námezdní práce vyhrazené dříve mužům – a patřící do kategorie důstojné (náročné, tvrdé) mužské práce – kvůli tomu, že je mohly vykonávat ženy (případně děti). Obava ze ztráty sociální pozice a horšího ohodnocení byla spojena se strachem z de-kvalifikace práce jako práce ženské, „lehké“ a v principu nedůstojné – tj. nevyžadující vlastnosti muže. I za touto dehonestací „mužských profesí“ stály podle socialistů třídní zájmy kapitalistů a jejich mamon nahánějící ženy do továrny a nutící je pracovat v nelidských podmínkách a za nespravedlivou mzdu.⁶⁰ Bez ohledu na to, jestli v praxi nastupovaly ženy na dříve výhradní pozice mužů, či se teprve v průběhu specializace průmyslu a ohrožení zájmů dělníků určovala některá odvětví jako vhodná a důstojná pouze pro muže (tj. zpětná „maskulinizace“),⁶¹ byl zmíněný jev vnímán jako zneuznání mužství a stal se typickou aplikací gendrového asymetrického řádu použitou v boji o uznání.

V některých profesích bylo zaměstnávání žen stále (byť někdy jen implicitně) vnímáno jako dehonestace mužů. Již v druhé polovině 80. let nicméně socialisté prosazovali vhodné obory, kde se žena měla uplatnit, např. hodinářství, sazečství, poštovníctví, účetnictví, různé druhy umění, učitelství, vychovatelství a ošetřování. Vidíme, že ze seznamu jsou striktně vyloučeny obory „tvrdé práce“ zůstávající identifikačním znakem muže.⁶² Práce navíc musela odpovídat „přirozené povinnosti“ manželky a matky; teprve ve zbylém čase měla být žena připuštěna k práci odpovídající jejím schopnostem a silám.⁶³ Do určité míry a pod tlakem okolností (zvláště reálně rostoucí ženská zaměstnanost v některých odvětvích průmyslu) se socialisté vrátili k programu emancipátorek. Kritika třídního vykořisťování se tím neoslabil; bylo přijato východisko, že také žena musí projít na cestě k emancipaci fází odcizené a vykořisťované práce (viz dále).

59 Práce jest svoboda, *Budoucnost* 18. 3. 1875, s. 1.

60 Brněnští továrníci na honě po laciné práci, *Rovnost* 13. 1. 1886, s. 2–3.

61 Srov. D. TINKOVÁ, „Oddělené sféry“, s. 463n.

62 Žena, *Budoucnost* 15. 3. 1876, s. 2.

63 Několik slov o ženské práci, *Rovnost* 4. 8. 1886, s. 99–101.

Soudružská láska

Socialistické časopisy zůstaly jednoznačně u oslovení muže jako aktéra; nově důležité místo získal *soudruh* a naopak postupně umlkl *občan*. Muž zůstal aktivním subjektem práce i politické aktivity, veškeré činné jednání a dynamika byly spojeny s mužstvím. Pomocí postavy nového, socialistického člověka se maskulinním stal i samotný pohyb dějin. Osvobození nastupuje poté, co „vyžilé měšťanstvo“ vystřídal muž práce. „A ejhle! Zdravý silný, mohutný nástupce je tu. Je to muž práce. Ve žhavém úpale slunce vzdělává on půdu, až z jejích brázd vykouzlí tisíc klasů, ve věčné tmě lůna zemského, ve úzké temné chodbě dobude on svou práci železo a uhlí, ve dílně vyrobí on každou potřebu k životu, v písárně spravuje on celou společnost, sestaví o všem přehled a o všem statistiku [...], vše je dílem jeho rukou a jeho mozku.“ Také nepřítel nového člověka byl v prvé řadě muž – kapitalista, továrník – chyběly mu ale pozitivní atributy mužnosti. Býval vychytralý (tj. nepoctivý, neupřímný), tlustý, v některých případech sexuálně lačný až zvrhlý.⁶⁴ Pokud se v roli nepřítele vyskytla žena, pak ve vedlejší úloze coby kapitalistova pomahačka či – v roli konkubíny – jako důkaz jeho rozmařilosti.⁶⁵

Silné, harmonické (fyzicky nezdolné, duševně uvědomělé) mužství se stalo důležitým atributem organizovaného dělníka a zároveň prostředkem emancipace dělnického, respektive socialistického hnutí. Vedle toho se v 70. a 80. letech setkáváme s poměrně častými projevy niterného, emotivního až intimního (ovšem ne-erotického) přátelství mezi muži. Báseň redaktora *Budoucnosti* a jedné z vůdčích osobností českého socialismu Josefa B. Pecky *Píseň vítězství* je dobrým příkladem nejen rozložení genderové mřížky (muž – boj, žena – domov), ale i citu – lásky mezi muži, jež má nahradit nenávist a nepřátelství v bratrovražedném a nesmyslném souboji národů.

*Stál chrabrý mládec na hranicích vlasti
u lesa na stráži a píseň pěl,
an bojovný zástup, překonav strasti
blíže se ku lesu v údolí zřel,
kde nepřítel stavil ohňů se kolem
radostně vítaje končící den,
neb provždy se kráčí do boje s bolem –
u ženy a dítěte blaho jest jen.*

64 *Budoucnost* 3. 8. 1876, s. 1–2.

65 *Srov. Budoucnost* 19. 7. 1876, s. 3; *Budoucnost* 3. 8. 1876, s. 1–2.

[...]

*A píseň volnosti po lesích zvučí
že vojínům z očí slze loudí;
žár svatý válečné city jich mučí,
a kouzlo lásky jim do srdcí proudí.
Pravice zdvíhnuvší, přísahá sobě
bratrství jeden i druhý sbor
a nadšená píseň v té božské době,
i hochá loutna se rozšumí v chór.⁶⁶*

S pevným, nerozlučným a až mysteriozním vztahem mezi muži se setkáme při popisu vězení, jež se pro socialisty stalo zvláště v dobách nejtvrdší perzekuce 80. let důležitým symbolickým prostorem (naplnění buržoazní zvěle versus nezlomnost uvědomělých dělníků).⁶⁷ Dále jej vidíme v továrně, v samém průsečíku diskurzů socialistické identity s vyhraněně maskulinním řádem, tj. na místě, kde se formovalo dělnické hnutí a do něhož měla žena podle socialistů přístup pouze díky nenormálním kapitalistickým poměrům. V továrně byla zavržena erotická láska mezi mužem a ženou. Sexuální akt mezi nimi byl zpravidla líčen jako ohrožení mravů a v případech zneužití postavení muže (vlastník, ředitel) vůči ženě (dělnice) jako důkaz deviace buržoazie i celospolečenských poměrů.⁶⁸

Naopak pevné přátelství mezi muži dělníky se objevovalo ve zcela jiném světle. Muži tímto vzájemným vztahem osvědčují ryzí cit, nejvyšší ctnost a ušlechtilost; dokazují, že „člověk se stává člověkem“ nezávisle na sociálním statusu.⁶⁹ Posilování vzájemnosti budováním senzitivního vztahu mezi muži je už v zakladatelském období socialistického hnutí neustále doplňováno figurou uvědomění dělnické třídy, především tedy uvědomování mužů dělníků k solidárnímu jednání. Muž získává třídní vědomí a je schopen veřejně projevat i svou solidaritu (lásku) k ostatním mužům. Intimní a nerozlučný vztah mezi uvědomělými dělníky vystřídal později na přelomu 19. a 20. století důraz na vztah mužů v rámci pevné organizace dělnické strany; s jistou mírou nad-

66 *Budoucnost* 1. 4. 1875, s. 3.

67 Co měsíc v noci vidí, *Rovnost* 21. 4. 1886, s. 55–56.

68 Srov. *Budoucnost* 3. 8. 1876, s. 1–2; kritika „skryté prostituce“ a perverze buržoazní společnosti ohánějící se ženskou emancipací viz např. Pod Krkonošemi, *Budoucnost* 26. 1. 1882, s. 10–11.

69 Srov. příběh na pokračování Dva přátelé, *Rovnost* 3. 2. 1886, s. 14–16; 17. 2. 1886, s. 23–24; 3. 3. 1886, s. 31; 17. 3. 1886, s. 39.

sázky bychom mohli říci, že jazyk lásky vystřídal jazyk byrokratické, stranické organizace.

Z mnoha textů je patrné, že ženě chybí pravý cit, schopnost neerotické lásky, respektive solidarity a příslušnost k uvědomělé třídě je jí o jeden krok vzdálenější. Nejprve musí podle socialistů získat pevnou vůli, která v ní byla potlačena vlivem historického vývoje, respektive despotismu potlačujícího její práva.⁷⁰ Díky historickému vývoji se z ženy stal mužův charakterový protipól a teprve uvědoměním (vzděláním) je jí možné udělit politická práva dosud vymezená mužům. Uvědoměním z ní přestává být rozkladný živel (zde narážíme na častý typ ženy klevetnice), dostává se muži naroveň a začíná se s ní počítat i pro socialistické hnutí.⁷¹ Do konce 80. let se tedy v socialistickém hnutí na různých úrovních uplatňoval asymetrický mód genderového myšlení. Zvolna jej však začal pozměňovat historický materialismus svou kritikou naturalizace „ženských vlastností“.

V půli 80. let socialisté zaznamenávají větší účast žen na jedné z velkých dělnických schůzí a radují se z toho, že třídní vědomí konečně proniká mezi ženy – ženy ovšem vidíme sedět v odděleném prostoru galerie vzdálené od mužů ještě „prostřední zónou“ dělnické mládeže. Když se schůze chýlí ke konci a je sepsána protestní rezoluce k brněnským dělníkům, její úvodní prohlášení začíná „My, dělníci brněnští vlnářského odboru...“ – také z dalších částí rezoluce vyplývá, že se na rovině diskurzu nezměnilo zatím nic zásadního.⁷²

90. léta: Degenerace společnosti a emancipace dělnictva rozumem a svaly

Poslední dekádu 19. století doprovázel obrovský kvantitativní nárůst hnutí, vznik celé řady nových institucí a postupné zapojení sociální demokracie jako politické strany do stranického systému monarchie.⁷³ Proměnu hnutí lze zaznamenat hned v několika rovinách socialistického diskurzu. Dochází 1) k rozvrstvení a zvětšení prostoru, na němž jsou český dělník a (nově) dělnice jako objekt

70 Srov. Žena, *Budoucnost* 18. 5. 1876, s. 2.

71 Tamtéž.

72 *Rovnost* 4. 11. 1885, s. 38–39. Schůze průmyslového dělnictva vlnářského; zdůraznění ženského zastoupení jako výraz pokroku socialistického hnutí srov. také Brněnští továrníci na honě po laciné práci, *Rovnost* 13. 1. 1886, s. 2–3.

73 Ve volbách do říšské rady v roce 1897 je zvoleno prvních 14 (z toho 5 českých) sociálních demokratů. Po mohutné antisocialistické kampani a vzniku nových stran (čeští národní socialisté) dochází v následujících volbách k částečnému odlivu hlasů, aby od dalších voleb počet jejich poslaneckých mandátů dále narůstal.

diskurzu interpelování, 2) k častějšímu uplatnění kritické sociální teorie (marxismu) při reflexi sociální reality, 3) v politické praxi ale zároveň k bližším kontaktům s nacionalistickým táborem a ke zřejmému otupení radikálních politik a přeměně očekávání revoluční sociální změny v reformní stanovisko (dominují požadavky všeobecného volebního práva a osmihodinové pracovní doby). Jak dále uvidíme, uvedené roviny se zapisují i do genderové optiky socialistů, do mřížky strukturující pomocí genderu symbolický a sociální prostor.

S výše zmíněnou proměnou souvisela i intenzivnější kampaň směřující dovnitř dělnických rodin a především snaha oslovit ženu jako součást dělnické třídy. Její mobilizace se neprojevila pouze na rovině propracovanějšího programu ženské emancipace v oficiálních stranických dokumentech a na celkové proměně pojetí „ženské otázky“, ale současně i vznikem nových ženských organizací (mimo jiné tělocvičných) a časopisů, tedy řekneme zmnožením stranického ideologického aparátu zaměřeného přímo na ženu.⁷⁴ Právě na budování *tělesného a uvědomělého (duševního) socialistického ženství* lze dobře sledovat uplatnění určitého typu genderového označování.

Žena a „ženská otázka“ se po útlumu 80. let staly jednou z důležitých agend hnutí jako celku. Je charakteristické, že žena, zároveň s jejím „objevením“ jako subjektu diskurzu, byla mnohem častěji než dříve líčena jako nedobyatá nebo jen pozvolna dobývaná pevnost pro socialismus, a naopak jako úrodné pole klerikální ideologie. Feminita se tak objevuje jako nositel špatné tradice (tmářství), jež musí být rozbita či modernizována; to je víceméně permanentní figura až do konce námi sledovaného období.⁷⁵ Postupně uplatňovaná marxistická dialektická teorie ve stejné době upozadila „přirozené vlastnosti“ ženy a našla ji v pozici oběti patriarchy, tedy v područí muže, jímž je násilím udržována v podřadném postavení domácnosti.

V polovině 90. let vyšel první český překlad marxistického bestselleru Augusta Bebela *Die Frau und der Sozialismus* (1879), česky *Žena v minulosti, přítomnosti a budoucnosti* (1896).⁷⁶ Šlo o nejvlivnější práci z pera socialisty týkající

74 K programu ženské emancipace socialistického hnutí v 90. letech viz P. PROKŠ, *Politické programy*, s. 25n. K profesním, odborovým a vzdělávacím organizacím (spolky, jednoty aj.) socialistických žen srov. ANDREA ODEHNALOVÁ, *Měštanka a dělnice v Brně v letech 1872–1914: Tisk a spolkový život pracujících žen*, diplomová práce FF MU, Brno 2011, s. 40n.

75 Srov. např. *Právo lidu* 10. 5. 1899, s. 3.

76 Vliv knihy na české socialistické prostředí vidíme nejen v opakovaném zahrnutí knihy do seznamu doporučené literatury (tzv. Dělnická knihovna v *Právo lidu*, viz např. *Právo lidu* 23. 6. 1898, s. 8), ale také v opakovaných vydáních.

se ženské emancipace. Bebel, stejně jako Bedřich Engels popisující přerod matriarchátu do patriarchátu jako symptom přeměny prvotního komunismu v ekonomický systém určený soukromým vlastnictvím, uplatnil na „ženskou přirozenost“ princip historického materialismu a tuto přirozenost zpochybnil. Odmítl rozdělení sfér na veřejnou (mužskou) a soukromou (ženskou) část jako výsledek panství muže a buržoazní třídy a žádal úplnou společenskou rovnost pohlaví. V jeho práci ovšem zůstalo zřejmé napětí mezi pochopením pozice ženy jako pasivního objektu patriarchálního řádu a přijetím dobově velmi vlivného medicínského diskurzu hovořícího o ženské nervové podrážděnosti a přepjaté citovosti v kontrastu s mužskou rozumovostí, pevným charakterem atp. I podle Bebel, opakujícího v poněkud odstředěné formě Rousseauovu tezi, je žena mnohem více než muž určována svým pohlavím (menstruační cyklus aj.) – přírodu ovšem v tomto pojetí doplňují společenské neduhy a kritika panství muže jako výsledku ekonomických vztahů.⁷⁷ Zneuznaná žena (manželka – matka) buržoazního patriarchátu nabývá v socialistickém emancipačním projektu důstojnost jako žena-dělnice. Je zbavena „pout rodiny“, pokud přijme osvobozující charakter práce (v kapitalismu úmorné a nespravedlivě odměněné, v socialismu uměřené potřebám a produktivní).⁷⁸

Celkem důsledně ruší text rozdělení sfér; muž přestává být vládcem veřejného prostoru. Emancipace ženy je nicméně úzce propojena s její schopností osvojit si představované mužné ctnosti. August Bebel se stejně jako mnozí další socialističtí autoři nevyhnul reprodukci medicínského diskurzu, v první řadě *degeneraci*, tj. úpadku společnosti, proti němuž je nezbytné vybudovat pevný, organizovaný, disciplinovaný systém ověřený atributy mužnosti. Žena, zdegenerovaná vlivem kapitalistických poměrů více než muž, je podle Bebel nervóznější, přepjatě vášnivá a podléhající své fantazii. Z toho vyplývá nezbytnost se na její regeneraci zaměřit o to intenzivněji a vytvořit z ní racio-

77 Srov. AUGUST BEBEL, *Žena a socialismus*, Praha 1962, s. 177.

78 Bebel ovšem převrací Marxovo pojetí osvobozující práce jako takové, která z člověka – redukováné, odcizené bytosti – činí bytost univerzální, všestrannou. V Marxově konceptu dochází k uznání umění (duševní činnosti) jako společensky ceněné práce (a naopak). V Bebelově pojetí se člověk stává součástí propracovaného produktivního stroje a dokonalého načasování. K přerozdělování dochází podle vyprodukované (fyzické) práce v určené pracovní době, aby se v další fázi přesně (vědecky, statisticky) naplánovaného dne mohl věnovat umění, studiu a společenskému styku. Tamtéž, s. 362. K Marxovu pojetí práce srov. KAREL MICHŇÁK, *Individuum a společnost. Příspěvek k problematice depersonalizačních účinků zbožné kapitalistických vztahů*, Praha 1966, s. 197n.

nální vyrovnanou bytost.⁷⁹ Nicméně degenerace, jejímž projevem je i stírání „pohlavních odlišností“ – chaos a nepřírozený vývoj, proti němuž je nutné bojovat, se podle něj stává problémem společnosti jako celku, ženy i muže (nejvíce však buržoazie).⁸⁰

V socialistickém diskurzu obecně vidíme důležitou změnu oproti dřívějšímu období především při zohlednění práce jako výhradně mužské aktivity. Námezdní práce otevírá cestu k osvobození, přístup k ní má být nyní otevřen i ženě. Díky práci totiž žena přechází z jednoho typu otroctví ke druhému, to jest ke kapitalistickému vykořisťování, a teprve následně k univerzální emancipaci skrze vytvoření jednotné dělnické třídy s mužem. Krásný příklad „celistvého narativu“ osvobození ženy nacházíme na samém konci 19. století například v *Právu lidu*. Kapitalismus „[...] uhasil pro široké vrstvy žen teplý plamen domácího krbu a roztříštil všechny sny o štěstí života v rodině. [...] Práce žen, jež rozlamuje hospodářská pouta, vízící ženu k muži, odstraňuje tím také hospodářskou závislost na něm a připravuje základ pro plnou sociální rovnoprávnost obojího pohlaví. Ale většina zaměstnaných žen nenabývá s touto samostatností vůči muži ještě nikterak své svobody; neboť ona upadá do nového otroctví námezdního, z něhož pro ni vyplývají všechny nesnáze a trampoty člověka, vydaného na milost moderního kapitalismu. [...] Tím vším pak vstupuje do sociálních zápasů přítomnosti nový mohutný element; zástupy žen neomezují se svými zájmy jen na úzký okruh své domácnosti, ale vstupují jako zápasnice do veřejného života, volajíce po své rovnoprávnosti s muži a pomáhající nasazovati páky k rozvrácení celého systému, jenž rozesel tolik zhoubu a zkázy po světě.“⁸¹

Socialistické dějiny začaly počítat se ženou jako svým aktérem. Přijetí aktivní role ženy ovšem neznamená uvědomění si a uznání ženskosti jako zvláštní, autonomní hodnoty a přehodnocení genderových atributů strukturujících sociální prostor. „Žena veřejná“ se měla emancipovat silou a rozumem, její

79 „Pro obě pohlaví by bylo mimořádně prospěšné, kdyby místo přebytku, často velmi nepříjemné citovosti měla žena dostatek bystrého rozumu a schopnost exaktního myšlení a kdyby místo nervové podrážděnosti a zastrašenosti měla pevný charakter a fyzickou odvalu a konečně kdyby poznala svět a lidi a přírodní síly místo získávání krasoduchých vědomostí, má-li je vůbec.“ A. BEBEL, *Žena*, s. 149.

80 Bebel zde přejímá teze R. Kraft-Ebinga o ženské hysterii či F. H. Klenckeho o zženšťování muže a zmužštění ženy a fakticky reprodukuje strach z genderového chaosu přicházejícího s úpadkem společnosti (v dané souvislosti s neuspokojováním „pohlavního pudu“). Tamtéž, s. 113n.

81 Příliv žen do práce živnostenské, *Právo lidu* 21. 4. 1899, s. 2–3.

osvobození je spojeno se získáním maskulinních vlastností a s potlačením *ženské přirozenosti* (jakkoliv byla nabyta historickým vývojem a prosazena díky panství buržoazie).⁸² Žena se stává „spolučlověkem“ až tím, že se stane dělnicí a přivede se k „[...] reálnímu, rozumovému, méně povrchnímu, méně pudovému chápání života.“⁸³ Budování maskulinního jedince se už netýká pouze muže, ale i ženy, jež má být asimilována.

Tělo jako prostředek, nebo cíl emancipace?

Na přelomu století se jako velmi významný prostředek socialistické emancipace – a disciplíny – objevuje tělo. Tělocvičné spolky se v průběhu 19. století ustavily jako důležité instituce pomáhající vytvářet a reprodukovat genderový řád. Po definitivním rozchodu se Sokolem (1897) a založení vlastních tělocvičných jednot (*Dělnické tělocvičné jednoty* – DTJ)⁸⁴ se socialisté tvrdě ohradili proti způsobům pěstování těla, k němuž docházelo v sokolských organizacích: Sokolové podle nich opustili své vlastní krédo („Ni zisk – ni slávu“) a provozují měšťáckou atletiku a gladiátorství, kde se ukazují jen „[...] svaly jednotlivců a kde namnoze okouzlují tric, jemuž říkají obratnost“.⁸⁵ Tělocvik je v prvé řadě dán potřebou boje proti degeneraci společnosti: „[...] směr, kterým se ubíráme, je cestou nervosy vzrůstající se do šířky i hloubi; je to cesta, která vede k šílenství, po které kráčíme.“ Soustředění na tělo mělo uzdravit dělnickou mládež z přehnané vášně v knihách a z horečnatého očekávání vzdáleného světa štěstí (socialistická společnost).⁸⁶

82 Kritika přístupu, jenž dává ženám na vybranou mezi „dvěma póly“ – buď být ženou (matkou, pečovatelkou), nebo pracujícím, veřejně činným (a tedy) člověkem – byla velmi ojedinelá: „Jest v tom cosi tragikomického, jak se lékařka, učitelka a úřednice vzdávají své činnosti, poněvadž nemohou srovnat, aby byly zároveň ženou a zároveň člověkem.“ „Průměrná žena“ podle tohoto vzácného textu v boji podléhá a „zhloupne“ v domácích pracích neschopná „všeobecného uvažování“. Článek končí výzvou k hledání „třetí cesty“. Viz K postavení ženy v dnešní společnosti, *Právo lidu* 20. 12. 1898, s. 1.

83 O ženě, *Tělocvičný ruch* 30. 8. 1910, s. 247–249.

84 Dělnické tělocvičné organizace vznikají postupně v 90. letech (Praha 1892, Brno 1894), První „mateřská“ DTJ je založena roku 1897 ve Smečkách. Roku 1903 už existuje 31 jednot a 747 aktivních členů, roku 1907 už 3344 členů, roku 1908 už funguje 302 jednot a jde tedy o jednu z důležitých institucí socialistického hnutí. Údaje viz MONIKA GETTLER, *Die Wiener Tschechen um 1900: Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in der Grossstadt*, Munich, 1972, s. 148.

85 Do tělocvičení, *Dělnický kalendář* 1901, s. 92–97.

86 Tamtéž.

Dělník nyní musel proti degeneraci a společenské neuróze vybudovat zdravé tělo, jež bude zárukou úspěchu v boji.⁸⁷ Boj dělnické třídy byl nejčastěji reprezentován jako boj o fyzické přežití (respektive přežití silnějšího) a zápas o „vyšší mravnost“ (boj duševní) proti fyzicky i duševně zdegenerované buržoazii. „Národ, tučných hromadících zlato v tunách“, čteme v *Tělocvičném ruchu* „[...]“ zvykl si žít životem povýšeným [...]. Synové zlatých králů od dětství zakrňeli leností holdují horečně vášnivým hrám [...], nekalým orgiím zvrhlých lidí. A znechuceni sami sebou, nebezpeční svému okolí, končí jako ubohé trosky sociálního, světového nepořádku. Nedovedouce se osvobodit z pout neodvratitelné mravní zkázy, nepoznávající ani hlubokých změn ve vývoji lidské myšlenky, nemající čistých rukou, aby sloužili nějakému ideálu, nenapínají mozků, nepřemýšlejí o neudržitelnosti svého neplodného života, pojídají spokojeně lososí nářezy [...]“ Proti „troskám“ povstával dosud spící socialista, aby se probudil („náhle jakoby mohutná síla usídlila se do jeho svalů“) a začal konat.⁸⁸

Silné tělo i podle socialistů ovlivňovalo duševní vlastnosti jedince, jeho vůli, odvahu, sebedůvěru. „Pro nás dělníky“, píše se v jednom z prvních čísel *Tělocvičného ruchu* o tělocviku, „[...]“ má pak ve svém výchovném vlivu dvojnásobnou cenu, vychovávající disciplinovaný a zdravý dorost proletariátu.⁸⁹ Pevné, zdravé a otužené tělo museli přitom pěstovat muž stejně jako žena; ona ale ještě o něco pilněji, neboť její tělo trpělo degenerací kvůli kapitalistickému vykořisťování více. Bylo nejen zmáháno těžkou prací, již žena-dívka na rozdíl od muže-chlapce vykonávala už od dětských let v rodině, ale navíc trpěla větší nemocností zaviněnou celkovým způsobem života.⁹⁰ Mezi nemocemi zaviněnými kapitalistickým panstvím se objevuje chudokrevnost, blednička, zkřivená pánev, vedle toho ovšem i nepravidelnost periody, hysterie a nervóza. Cvičením těla posiluje socialistická žena svalstvo a nervy a „[...]“ otužuje tělo před vlivy přírodními, upravuje souměrné držení těla, způsobuje jistotu pohybů a udržuje svěží mysl.⁹¹ Organizovaný tělocvik pomáhal ženě získávat správné vlastnosti a morálku a zbavoval ji všeho, co jí ubližovalo – vášnivosti

87 Poprvé zmíněna nutnost obrany dělnického těla při nárokování sociálních reforem – zákonů proti vykořisťování dělnictva – už na I. sjezdu Československé sociálně demokratické strany v Brně-Lužánkách: „[...]“ a to z důvodů, „[...]“ aby tělesně nezakrňelo a ku své kulturní úloze schopné zůstalo.“ viz P. PROKŠ, *Politické programy*, s. 27.

88 Viz Co znamená být socialistou?, *Tělocvičný ruch* 15. 3. 1910, s. 72–73.

89 Vliv tělesných cvičení na tělo i charakter, *Tělocvičný ruch* 15. 7. 1905, s. 99–101.

90 Srov. Potřebuje žena tělocvik?, *Tělocvičný ruch* 30. 4. 1910, s. 119–120.

91 Žena a tělocvik, *Ženský list* 9. 9. 1901, s. 3–4.

Proti buržoazním představám o krvelačnosti proletariátu socialistů je postaven obraz spořádané, fyzicky a duševně zdravé rodiny. Dělnický kalendář Československé strany sociálně demokratické v Rakousku, Praha 1901, nestr.

(nezkrotnosti, rozpustilosti, vyzývavosti atp.).⁹² Vášnivost (ženský atribut) byla postavena proti disciplíně a organizovanosti (mužský atribut). Díky „tělocvičné myšlence“ se žena stala „ozdobou dělnických jednot, nadšení, veselost nedělních tanečních síní přeměněno bude v účelnější a prospěšnější účast v tělocvičnách“.⁹³ Brzy po založení prvních DTJ se začaly prosazovat samostatné ženské odbory (např. v Praze, Plzni, Kladně).

Socialisté opakovaně odmítali militarizaci společnosti, „vojenský pořádek“, předvádění způsobilosti k boji atp.,⁹⁴ ale i oni cvičení těla chápali jako boj proti

92 Srov. Dělnice, *Tělocvičný ruch* 15. 10. 1910, s. 292.

93 Tamtéž.

94 „Vojáctví, či militarism, ssaje krev živnou ze žil proletariátu, neboť on to jest, který hlavně musí krmiti netvora kovem peněz i masem těl lidí mladých, kteří z křehkého květu života

degeneraci, chaosu a anarchii. Spolu s tímto bojem přijímali některé prvky buržoazního řádu signalizující odklon od revolučně emancipačního projektu. Sem patří i eliminace vášnivosti, neurózy a budování silného těla populace – tj. návrat k vyrovnanosti, přírodě a přirozenosti v jejím (ještě) nezdegenerovaném stavu. Příroda – doprovázena ženskými atributy – musela být ovládnuta, aby došlo k regeneraci těla i kultury. Socialistická žena získávala rovnoprávnost jako „svalnatá žena“, její hodnota spočívala na schopnosti získat mužné ctnosti. Žena tak musela být disciplinována dvakrát – jako degenerovaná a jako pohlavní bytost. Vášnivost (očekávání šťastného světa, viz výše) dělníků i dělnic byla transformována do pevné, ovšem vůči politické praxi stále oportunnější organizaci sociální demokracie.

Exkurz: Spořádaná rodina a devianti – gender v obrazech

Díky ilustracím a satirickým časopisům objevujícím se v socialistickém prostředí v 90. letech můžeme zachytit genderová schémata ve velmi explicitní a – často záměrně – vyhrocené podobě. Humoristické časopisy se těšily velkému zájmu dělníků, i proto není od věci se u nich na moment zastavit. Sledujeme-li obrazové reprezentace intimní, rodinné sféry a sféry veřejné, vidíme spíše kontinuitu než předěl. Žena (manželka, matka) je předváděna především jako pečovatelka, muž zase obsazuje v první řadě prostor továrny a figuruje jako aktér veřejných událostí (schůze, protesty atp.). Dělnická rodina je zobrazována jako zdravá, poctivá, spořádaná. Žena pečuje o děti a muž zajišťuje obživu.

Úhlavního nepřítele dělnické třídy, kapitalistu, doprovázejí velmi často atributy tělesné abnormálnosti. Nejčastěji bývá tlustý s malým nosíkem, někdy je to ale naopak vetchý, hubený muž s křivým, dlouhým nosem.⁹⁵ V každém případě je jeho tělo většinou nesymetrické a vzhledem k ideálnímu vzoru muže – vzrostlého, silného dělníka s všestranně symetrickou postavou – deviantní. Vedlejší aktéři vykořisťování, kapitalistovi pomahači jako dělník zbabělec („posluhovač pánů“), klerikál, policajt, úředník či politický odpůrce (např. „studený bratr“ – národní socialista) se také vyznačují zvláštními, nesouměrnými rysy. Nejčastěji jde opět o tloušťku, dále o nepřiměřeně velké uši

uzráli v plod zdravý, plný šťávy a mízy, která jinak, jsouc kulturněji zužitkována, byla by požeňnáním lidstvu a ne žernovem na krku národů, který je rdousí.“ Pod míru!, *Tělocvičný ruch* 15. 2. 1905, s. 20–22.

95 K prvnímu případu srov. např. *Žumbera* 1. 9. 1893, s. 211; ke druhé srov. např. *Žumbera* 15. 9. 1893, s. 216.

a zahnutý, dlouhý nos, tedy atributy konotující negativní vlastnosti jako udavačství, slídilství, špehounství, obecně pokřivený charakter.⁹⁶ V karikaturách a politické satíře vůbec jsou popisovány souvislosti mezi tělesnou a duševní nedostatečností. Tloušťka bývá například znamením hlouposti.⁹⁷

U úředníků, některých politiků a zvláště u rakouské vlády se setkáváme s jedním důležitým specifikem. Obvykle jsou popisováni a vykreslováni jako prodejní pomahači kapitálu, neschopní, věrolomní, podlézaví a podlí lidé. Ke zvýraznění jejich morální ohebnosti je využívána vizualizace zženštilosti. Jejich postavy charakterizují zjemnělé rysy a postoje; někdy bychom mohli mluvit o amorfním (vzhledem k ideální symetrii dělníka) či androgynním

zjevu.⁹⁸ V některých případech vystupují továrníci, politici, ministři v ženských šatech, čímž se zdůrazňuje jejich nepočetné jednání.⁹⁹

Ilustrace ženských postav vycházejí z výše popsaného hodnotového vzoru, mají ale i svá specifika. Ženy obecně vystupovaly v karikatuře nejčastěji při tematizaci intimního vztahu – lásky a péče. Politická satira dále nejčastěji ženu stylizovala jako oběť kapitalismu – tj. v pozitivní, ale zpravidla pasivní roli.¹⁰⁰ V opačném případě, v negativní a aktivní roli, většinou jako vedlejší postavu děje odvozující svou podstatu od mužova postavení. Mimo jiné se objevuje rozmařilá a chlípá žena – například manželka či dcera továrníka, mistra „berodárka“ (korupčníka), zbožná a pověřčivá klevetnice, hloupá a panovačná

Devianti utlačují dělnictvo. Rašple 1. 5. 1895, roč. 6, č. 4, s. 30.

96 Srov. karikaturu národního socialisty, viz Korunovace, *Rašple* 29. 7. 1892, s. 3.

97 *Žumbera* 2. 6. 1893, roč. 1, č. 22, s. 159.

98 *Žumbera* 7. 7. 1893, s. 178.

99 *Žumbera* 15. 12. 1893, s. 265; *Rašple* 30. 3. 1897, s. 24; *Rašple* 30. 7. 1890, s. 1.

100 *Žumbera* 3. 2. 1893, s. 99.

matrona (uzurpující si zbabělého dělníka) aj.¹⁰¹ Negativní figury žen vystupují i metaforicky například v roli baby žurnalistiky (karikatury německých liberálních listů) či přímo baby (nespravedlivé) vlády.¹⁰²

Aktivní a pozitivní role ženy je až na malé výjimky vyhrazena pouze dělnické ženě – symbolu spravedlnosti, socialismu, abstrakci dělnického hnutí. Na začátku vydávání socialistických karikatur se ještě výjimečně v této roli objevil muž,¹⁰³ později ovšem zcela převážila žena ověncená typickými atributy socialismu, často stylizovaná jako Marianne s frygickou čapkou a odhalenými nadry. Vedle ideálu ženy láskyplné pečovatelky, původního a stále převažujícího typu dobré dělnické ženy, je právě žena vystupující v roli nadpřirozené, abstraktní bytosti protipólem idealizovaného muže-dělníka – vzrostlého, moudrého bojovníka za spravedlnost. Někdy se Marianne objevuje jako žena-sociální demokracie, s níž muž uzavírá symbolický svazek. Vztah mezi „konkrétním“ mužem (dělníkem) a „konkrétní“ ženou (pečovatelkou) na jedné straně a ezoterickou, „abstraktní“ ženou (Marianne) na straně druhé se ukazuje jako dvojediná podoba genderově asymetrického modelu.

Tělo, respektive jeho reprezentace, umožňovalo přepsat charakterové kvality do vizuální podoby a ve velmi explicitním kódu zprostředkovat vyžadované morální jednání. Výše načrtnuté ženské a mužské atributy stanovovaly hranici mezi správným a špatným, normálním a deviantním, a měly tak důležitou funkci a obecně pevné místo nejen v prostředí buržoazní společnosti a zobrazování jeho outsiderů, ale i v politickém boji socialistů.¹⁰⁴

Apendix – zápas o ženskou nadřazenost?

Od konce 80. let se v socialistickém hnutí utvářela síť ženských spolků a (kva-zi)autonomní ženská socialistická veřejnost. Ta v rámci socialistického hnutí vůbec poprvé artikulovala ženské kolektivní zájmy dosud „zapuštěné“ v univerzalistické třídní identitě (a boji o uznání) proletariátu, o jehož skutečném, maskulinně orientovaném genderovém profilu jsme psali výše. Hlavní mediální platformu představoval *Ženský list*. O časopisu věnovaném problematice „pracující třídy ženského pohlaví“ lze říci, že vznikl a od devadesátých let pů-

101 *Rašple* 29. 1. 1890, s. 3; Paní Máry, *Rašple* 30. 6. 1890, s. 5; Plzeňská klevetnice, *Žumbera* 19. 8. 1892, s. 16; *Žumbera* 21. 4. 1893, s. 136; *Žumbera* 2. 6. 1893, s. 159.

102 *Rašple* 1. 7. 1900, s. 40.

103 *Rašple* 29. 10. 1890, s. 2.

104 Obecně k vizualizaci outsiderů v buržoazní společnosti srov. G. L. MOSSE, *The Image*, s. 56n.

*Ženská alegorie
socialistického
hnutí. Rašple
1. 5. 1900, roč. 11,
č. 4, nestr.*

sobil jako intervence do genderového řádu. Rádi bychom na závěr naší studie poukázali na možnosti radikálního posunu v artikulaci genderových identit v socialistickém hnutí.¹⁰⁵

Na přelomu století se socialistická žena do určité míry ztotožňovala s rolí v domácnosti a s ní spjatým konzumem. Ženská práce v soukromé sféře, tedy

105 Obecnější platnost následujících tvrzení je třeba do budoucna prohloubit dalšími analýzami i srovnáními s jinými ženskými veřejnostmi.

neplacená a společensky dosud neoceňovaná práce je ovšem, alespoň socialistkami samotnými, poprvé důsledně valorizována. Vládnutí domácnosti a nákupům vyžaduje podle socialistek specifický důvtip, šetrnost a rozhled, bez nich by veškeré (veřejné) snažení mužů přišlo vniveč.¹⁰⁶ Tato pozice nikterak nekolidovala s tradiční kritikou konkurence mužům na trhu práce. Pozitivně chápané ženství a důstojnost, o které by ženu připravila tovární práce, se dle socialistek dařilo uhájit právě díky její roli v domácnosti.¹⁰⁷ Partikulární boj o uznání dělnice, jež se aktivně vzpírala buržoaznímu označení „něžné pohlaví“,¹⁰⁸ tedy byl legitimizován pomocí schopností a vlastností získaných v soukromé sféře. Tímto způsobem bylo popřeno rozdělení soukromého a veřejného prostoru, potažmo postuláty, jež byly z tohoto rozdělení vzhledem k právnímu, politickému a obecně sociálnímu postavení ženy vyvozovány. Zpochybněním hranice mezi soukromým a veřejným se ale v této době ještě socialistky nijak zvlášť nelišily od liberálních feministek, alespoň těch politicky radikálnějších.¹⁰⁹

V období těsně před vypuknutím první světové války se rozvíjela předcházející pozice dovolující artikulovat i radikální pohledy. „Klasický“ patriarchální model rodiny byl napadán příběhy každodenní zkušenosti¹¹⁰ a zároveň zpochybňován na principiální rovině. Socialistky jej označily za společensky nezdravý a nebezpečný útvar: „Chorobný idealism o posvátnosti rodinného krbu se strašlivě vymstil jak jednotlivcům, tak celku.“¹¹¹ Místo tradičních nerozlučitelných rodinných vztahů zaujala *volná láska*. Tato proměna s sebou přinesla nové pojetí mateřství. Žena měla od nynějška svobodně určovat mužovo otcovství. Vzato do důsledku, stává se zde z mateřství-slужby/oběti moc, na jejímž základě si feminita nárokovala zvláštní společenské ocenění

106 Žena nositelkou idey hospodářského spolčování, *Ženský list* 9. 1. 1902, s. 3; Z Plzně, *Ženský list* 6. 2. 1902, s. 7; Žena v obecní samosprávě, *Ženský list* 15. 1. 1914, s. 2.

107 „Žena dělnická naproti tomu vychována je v bídě, nouzi a nedostatku, těmito poměry otupuje a degeneruje. [...] V továrně není respektována její ženskost [...]“ Naším soudružkám, *Ženský list* 6. 2. 1902, s. 2.

108 Není všecko zlato, co se třpytí, *Ženský list* 20. 2. 1902, s. 1.

109 Srov. JITKA GELNAROVÁ, „Matka Praha“ a „dcery její“: Diskuse o ženském volebním právu do obce pražské v občanském a dělnickém ženském hnutí mezi lety 1906 a 1909, *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy* 19. a 20. století 2/2011, s. 34–58, zde s. 47n.

110 Hrozný obrázek dnešního společenského pořádku, *Ženský list* 8. 1. 1914, s. 3; *Ženský list* 1. 1. 1914, s. 6.

111 K diskusi o mateřství, *Ženský list* 8. 1. 1914, s. 3; K diskusi o mateřství (Dokončení.), *Ženský list* 15. 1. 1915, s. 3.

nedostupné pro muže.¹¹² Volná láska, lépe vyhovující lidské přirozenosti, měla zrušit instituci manželství a proměnit výchovu dětí, včetně otevřeného přístupu k sexuálnímu životu – za výchovu měli být rovnocenně odpovědní oba rodiče. Díky společné výchově zbývalo oběma rodičům dost času na účast ve stranickém a odborovém životě. V praxi nicméně vidíme, že požadavek na veřejné angažmá ženy po boku muže v sociálně-demokratické straně či odborech se nestal ani v posledních letech před válkou samozřejmostí.¹¹³

Radikalizace diskurzu se tedy odrazila i v situovanosti žen ve veřejné sféře. Socialistky požadovaly rozšíření akčního rádiu v politice. Organizovanost ve straně a odborech, tj. požadavek spjatý s programem autonomie práce, měla ženám sloužit jako prostředek k získání dostatečné právní ochrany na pracovním trhu. Díky tomu měly začít zvládat placené zaměstnání i starost o domácnost a výchovu dětí. Praktickou zkušeností s vedením domácnosti si navíc socialistky nárokovaly možnost vstupovat na úroveň komunální samosprávy. Předpokládaly totiž, že jim tyto zkušenosti, zajistily stejně dobré, v jistých oblastech i vhodnější kompetence ke správě obce, než měl muž.¹¹⁴ Na jedné straně dochází ke zpochybnění řádu oddělených sfér, na straně druhé je zhodnocena původní symbolika soukromé sféry v boji o uznání ženských práv, potažmo jejich sociálního ocenění nezávislého na dosavadním pojetí ekonomického výkonu.

Maskulinní identita byla v Ženském listu zastoupena spíše implicitně a delší dobu nejednoznačně. Vedle figury muže jako rozumnějšího tvora a „uvědomovatele“¹¹⁵ stojí rezignovaní a zesláblí protagonisté básně italské básnířky Addy Negri.¹¹⁶ Na konci námi sledovaného období (1914) se někdy dokonce muž stává tím, kdo selhal. Jeho fyzická zdatnost a z ní plynoucí dominance začíná být zpochybňována (muž zaváděním strojové výroby zeslábl a musí se uchýlovat ke sportu a tělocviku). V důsledku tradiční klerikální výchovy je navíc považován za jednostranného, tj. ocitá se v rozporu s harmonickým (dosud

112 Srov. Tamtéž. Jednoznačně se tedy rozcházíme s tezí Jany Malínské o tom, že ideálem socialistek se („do značné míry“) stala buržoazní rodina. Viz JANA MALÍNSKÁ, *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005, s. 66. Domníváme se také, že autorka přecenila příbuznost „ženského občanského hnutí“ a „ženského dělnického hnutí“. Podobně i Dana Musilová, viz D. MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu*, s. 28n.

113 Proletářské ženy, spojte se!, *Ženský list* 1. 1. 1914, s. 1.

114 *Ženský list* 15. 1. 1914, s. 2.

115 *Ženský list* 23. 1. 1902, s. 7; Ženy v stávkách, *Ženský list* 20. 2. 1902, s. 6.

116 *Ženský list* 9. 1. 1902, s. 2.

maskulinním) ideálem člověka, jehož nositelem se stává žena. Ta si totiž osvojila i duševní maskulinní atributy: „výchova k volnosti není nic, než racionelní pěstování vůle (rozumu, citu a potřeby) člověka, zušlechťování jeho povahy všemi kulturními hodnotami a návrat k přírodě! (Ovšem ne po čtyřech).“¹¹⁷ Pozitivně konotovaná maskulinita splývá i v diskurzu socialistek s harmonií těla a ducha.¹¹⁸ Muži jsou ovšem na mnoha místech označeni jako ti, kteří narozdíl od žen představě ideální maskulinity neodpovídají; normy obhajující původně mužskou nadvládu zde sloužily jako součást legitimacy ženské emancipace.

Ideál ženy, jak bylo zmíněno výše, nicméně nebyl chápán jen jako výsledek zrovnoprávnění na základě osvojení si mužských ctností (mužskosti) a „asimilace“ s muži (tj. tak, jak to dále chápou mnozí socialisté, ale i třeba liberálky a liberálové typu T. G. Masaryka).¹¹⁹ Kritika „disharmonie muže“ vedla k důslednému zpochybnění patriarchátu a obecně buržoazního řádu, nikoli k nastolení požadavku matriarchátu. Socialistické ženy nemluvíly ani přímo o degeneraci muže, spíše o rovnosti/rovnoprávnosti vyrůstající z třídní identity,¹²⁰ se kterou musí být spojeno i uznání žen ve veřejné sféře.

V programu ženské emancipace se zhodnocují jak původní atributy soukromé sféry, tak přijetí ideálu harmonického osvícenského člověka, který byl v průběhu doby kolonizován muži. Ačkoli tento posun nemůžeme v námi sledovaném období zhodnotit jako platný pro celé socialistické hnutí, je podle nás možné rozumět ženské emancipaci a obecně tématu genderu jako kauze, v níž se socialistky učily rozvíjet radikální politickou imaginaci. Posun, vyznačující se snahou valorizovat atributy tradičně připisované privátní sféře a přepsat je do kompetencí uplatňovaných ve sféře veřejné, lze zaznamenat i u liberálních ženských veřejností. Některé liberálky požadovaly politickou participaci na správě věcí veřejných, lepší postavení ve vědě a školství a ne bály se kritizovat dvojí metr patriarchální morálky, ale nebyly schopny se oprostít od představy rodiny jako základu spořádaného života a předobrazu sociálního řádu ani požadovat ocenění „ekonomicky nevykonných“, „ženských

117 K diskusi o mateřství, *Ženský list* 8. 1. 1914, s. 3.

118 Žena či muž, *Ženský list* 29. 1. 1914, s. 3–4.

119 Srov. JOSEF ŘÍDKÝ, Dlouholetá měření dokazují, že ženy patří za plotnu, pane kolego. Esej o genderech a ideologii popularizační sexuologie v českých zemích, *Dějiny – teorie – kritika* 7/2010, s. 30–56, zde s. 35n.

120 „Ženy proletářské jdou ale ruku v ruce s muži, není rozdílu v pohlaví. Ženy proletářské vedou boj ne jako pohlaví proti pohlaví, ale jako utlačované družky dělnické třídy, jež pracují za společné osvobození potlačené třídy dělnické.“ Pozvání ku předplacení na „*Ženský list*“, *Ženský list* 1. 1. 1914, s. 1.

prací“.¹²¹ Platí, že socialistky zašly ve svých nárocích i ve své kritice světa mužské nadvlády nejdále.

Závěr

Strukturace genderového řádu prvních dělnických veřejností v druhé polovině 19. století se vážala k národně-liberálnímu diskurzu. Maskulinita byla definována pracovním výkonem, tj. placenou prací zajišťující muži soběstačnost, nezávislost a úlohu živitele rodiny. Hodnota ženství odpovídala řádu oddělených sfér, feminita nevykročila z rámce pečovatelské role. Možnost narušit genderový řád přicházela spolu s požadavky ženské placené (ne-tovární) práce, kterou na stránkách dělnických periodik artikulovaly členky národně-liberálního feministického hnutí.

Veřejně manifestovaná podoba socialistického genderového řádu objevující se v 70. a 80. letech, se nesla ve znamení lpění na oddělenosti veřejné a soukromé sféry. V boji o uznání českých dělníků byla zdůrazňována specifická hodnota maskulinity uplatňující se v prostředí uvědomělé třídy mužů-dělníků a dělnické rodiny. Kvůli zachování rodinných vazeb měla být žena chráněna před kapitalistickým vykořisťováním, potažmo výdělečnou prací jako takovou. V těchto souvislostech můžeme potvrdit tezi Joan W. Scottové o potřebě dělníků upevňovat svůj status lpěním na maskulinních hodnotách a pojmech. Socialistické časopisy, noviny a později i obrazové reprezentace nás ustavičně seznamují s tvrdě pracujícími muži jako výrobci a ochránci svých žen a dětí.¹²²

Symbolický význam práce jako mužného atributu je v dané době nutno považovat za součást bojů o uznání českých dělníků organizujících se v autonomním – tj. na nacionalistické (resp. národně-liberální) politice nezávislém – socialistickém hnutí. Je ale patrné, že přijetí rozdělených sfér emancipační projekt komplikovalo. V 70. a 80. letech socialistické hnutí uplatňovalo sémantiku genderově rozdělené veřejné a soukromé sféry, potvrzování statusu dělníka jako důstojného muže živícího se důstojnou (mužnou) prací a ženy jako pečovatelky (manželky a matky). Touto cestou docházelo k reprodukci asymetrického genderového řádu a faktické maskulinní strukturaci sociálního prostoru.

121 JAN MAREŠ, *Krise maskulinity mezi chimérou a stereotypem. Gender a česká společnost na přelomu 19. a 20. století*, diplomová práce FF UK, Praha 2012, s. 64–66.

122 J. W. SCOTT, Rod: užitočná kategória historickej analýzy, in: *Histórie žien: aspekty písania a čítania*, edd. Jana Cviková, Jana Juráňová, Ľubica Kobová, Bratislava 2006, s. 40–71, zde s. 63.

Na přelomu 19. a 20. století dochází ke vzniku ženských socialistických institucí a obecně k nárůstu ženského členstva v hnutí. Zároveň s tím se žena stává častějším objektem socialistického diskurzu. Kontury genderového řádu zůstávaly sice zhruba stejné – ale žena a tělo (dělnic i dělníků) bylo nyní mnohem více interpelováno maskulinitou. S postupným osvojováním si marxistické teorie se proměnil i pohled na ženskou práci, která přestala být „zakázaným ovocem“ a stala se prostředkem emancipace. Paradoxně tak byly vyplněny požadavky národně-liberálních feministek z první poloviny 70. let. Tímto způsobem došlo ke zpochybnění společensky oceňované práce jako výhradní záležitosti muže a zároveň jako jednoho ze stavebních kamenů rozdělených sfér.

Nepřítel socialistů vystupoval jako mužský, ale fyziognomicky, a tedy i duševně neforemný deviant, případně je přímo zobrazován ve zženštilé nebo androgynní podobě. Jemu čelil ctnostný, tělesně a duševně zdravý, harmonický muž představující normu určující morální řád. V karikaturách a politické satíře zůstal patrný tradičnější modus rozdělených sfér, jenž jinak socialisté programově zpochybňovali.

Přelom 19. a 20. století je (nejen) pro český socialismus dobou odklonu od radikálního diskurzu společenské změny. Namísto revolučního jednání aktérů (dělnické třídy) rozvracejících kapitalismus převážila představa postupného vývoje k socialismu (reformismus). Motiv degenerace a biologický (medicínský) diskurz představoval v politickém jazyku českých socialistů symptom konzervativní konverze.¹²³ V této době šlo o novou výzvu, s níž se někdy socialisté vyrovnávali velmi problematicky. K nastolení nového řádu mělo dojít v důsledku duševní i fyzické degenerace buržoazie a vítězství proletariátu založeného na vybudování nejen silné organizace a pevného třídního uvědomění, ale rovněž na zdravých a symetrických tělech proletářů. Ideální typ dělníka i dělnice odpovídal hodnotové hierarchii genderového řádu strukturující sociální prostor a tělesné i mentální kvality jednoznačně podle norem mužnosti a vylučoval vlastnosti tradičně připisované ženám. Ocenit ne-kapitalistické,

123 Zde se částečně shodujeme i rozcházíme s tezemi Michela Foucaulta o využití ne-etnického, „biologického rasismu“ v jazyce socialistů. Stejně jako on se domníváme, že biologické (evolucionistické, degenerativní) motivy potřebovali socialisté tam, kde byli nuceni zdůraznit eliminaci protivníka v nitru kapitalistické společnosti. Docházelo k tomu ovšem nejen tehdy, jak se domníval Foucault, pokud mělo dojít k přímému fyzickému střetu, ale i v momentě, kdy socialisté přešli od otevřeného třídního boje k reformistickým stanoviskům, slovům o postupném pokroku a zachování proletariátu pro lepší zítřky. Srov. MICHEL FOUCAULT, *Je třeba bránit společnost*, Praha 2005, s. 232.

ne-buržoazní, ne-maskulinní formy autonomie – hodnoty života i práce – se tedy ukazovalo jako problém i v emancipačním projektu sociální demokracie

Dříve dominantní obraz dělnického muže se nicméně postupně rozostřoval; muži už neměli být výhradní živitelé rodiny okupující veřejný prostor. V daném kontextu můžeme mluvit o existenci předpokladů krize maskulinity, jejichž symptomem se stala ztráta výhradního nároku muže na maskulinní vlastnosti. Ty se staly „univerzálními“, tj. neurčovaly mužskou nadřazenost a zpochybnil tak tradiční, buržoazní patriarchální model – maskulinita jako souhrn představ o ctnostech člověka-socialisty zůstala však nedotčena.

Na přelomu století se utvořila ženská socialistická veřejnost a radikálně přeznačila genderovou hierarchii. Zpochybnila primát muže kvůli nedostatečnosti jeho maskulinních kvalit a přisoudila je ženám, jež měly být společensky oceněny i díky zvláštním zkušenostem a specifickému výkonu vyplývajících z role v soukromé sféře. V radikálním diskurzu socialistek se muži dostávali do rozporu s ideálem harmonického, tělesně a duševně zdatného člověka. S takto vyhoceným zpochybněním hegemonního genderového řádu, rozkošem mezi normou a artikulovanou zkušeností, se setkáme těsně před začátkem první světové války.

Summary

Class of Workers and Women? Changing Perspective of Gender Relations within the Czech Labor Movement 1870–1914

Jan Mareš – Vít Strobach

Publicly manifested form of the gender order of the working-class movement on which the text focused was in 1870's tightly bound to the political discourse and gender imagination of Czech liberal nationalists. Masculinity was defined by paid labor connected with the ideals of independence and breadwinning. The only disruption of separated spheres came from the liberal-nationalist feminists because of their requirement of women's "paid labor" / "achievements" outside the factories, which was however denied (by workers). The situation did not change during the 1880's – socialists (still) asserted an asymmetrical model of gender order which defined the imagination of separated spheres. Women had to take care of the flat and the family, they were supposed to be "the angel in the house". On the contrary men were responsible for protection of their wives and children, their families. Since 1890's, with the arising of autonomous women's organizations belonging to

the socialist movement, the woman became more visible and more frequented object of the socialist discourse. The outlines of the gender order didn't change much in this time, but women began to be interpellated by masculinity – this shift is evident in the examples of the femininity representations in the “gymnastic movement”. The continuous acquiring of Marxist theory transformed the understanding of women's “paid” work. It started to be accepted as the necessary means of the (socialist) struggle for recognition. Ironically, it can be seen as the fulfilment of previous demands claimed by liberal-nationalist feminists. At this moment the impact on the coherence of imagined separated spheres was more effective: men's labor lost its privileged place and women's labor started to be equally appreciated. But masculinity and the ideal of respectable, healthy and universally harmonic man still represented the socialist movement against the deviant, effeminate and/or androgynous (figures of) enemies (capitalists, politicians, factory owners etc.). At the turn of the 19th and 20th century revolutionary perspectives were replaced by reformism, but the representations of gender still emerged in the previous form. The reverse side of gradual social evolution was represented by degeneration – which symbolized the great discursive shift, i. e. the conversion of the way of thinking to the scientific, especially medical language – that could face only the healthy, symmetric and proletarian men's bodies. It seems that for socialists there was a problem to appreciate the non-capitalist, non-bourgeois and non-masculine values. In this time also the first publics of socialist women emerged and became more visible, which have been questioning the primacy of men's qualities and appropriated them to themselves. This can be seen as the first and most important attempt to reformulate the outlines of the gender order before the Great War.